

ОЛЕНА СИМОНЧУК,

доктор соціологічних наук, провідний науковий співробітник відділу соціальних структур Інституту соціології НАН України (01021, Київ, Шовковична, 12)

ELENA SIMONCHUK,

Doctor of Sciences in Sociology, Leading Research Fellow at the Social Structures Department, Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine (12, Shovkovychna St., Kyiv, 01021)

elena@simonchuk.kiev.ua

<https://orcid.org/0000-0002-7685-2387>

Соціально-статусні самооцінки українців: зміни в часі (2009–2019)¹

Суспільствознавці різних країн, спираючись на різноманітні теоретичні та (інколи) ідеологічні засновки, конструюють певні образи соціальної структури суспільства. (Прикладом таких моделей є класові схеми Джона Голдторпа, П'єра Бурдьє, Вільяма Л. Ворнера.) Основами цих експертних образів/схем є різні комбінації об'єктивних критеріїв (статус зайнятості, професія, наявність керівних функцій, дохід, рівень освіти, кількість соціальних контактів тощо), саме тому їх називають «об'єктивними». Водночас пересічні люди є авторами та носіями самостійно сконструйованих картин/образів соціально диференційованого та стратифікованого устрою світу, які іменують суб'єктивними або аматорськими.

В українській соціології експертним уявленням щодо соціальної структури, розподілу об'єктивних соціальних позицій у часовій динаміці та в міжкраїнному порівнянні приділено досить багато уваги (див., зокрема: [Оксамитна, 2011; Симончук, 2018]). Але останнім часом дослідники дедалі частіше фокусуються саме на суб'єктивних образах соціального світу [Коваліско, Makeєв, 2020; Симончук, 2020a,b; Оксамитна, 2011: с. 222–236; Малиш, 2019]. Однією з вагомих причин актуалізації цієї тематики є прирощення емпіричної бази, яка забез-

¹ Текст цієї статті підготовлено на основі розділу колективної монографії: Симончук, О. (2020). Динаміка уявлень українців про соціальну структуру та своє місце в ній. В: С. Оксамитна, О. Симончук (Ред.), *Динаміка сприйняття соціальної нерівності в Україні: за даними Міжнародної програми соціальних досліджень 2009 і 2019 років* (с. 83–127). Київ: Інститут соціології НАН України, Національний університет «Кієво-Могилянська академія».

печує велику низку відповідних змінних. Ідеться про участь України у великому порівняльному проєкті — Міжнародній програмі соціального дослідження (International Social Survey Programme — ISSP) за модулем «Соціальна нерівність» у 2009 і 2019 роках. (Детально про проєкт див.: [Симончук, Оксамитна, 2020].) Цей проєкт надихає можливістю проаналізувати різні суб'єктивні показники у широкій порівняльній перспективі (більш як 30 країн-учасниць) та в часі (п'ять хвиль з 1987 року).

У попередній публікації [Симончук, 2020а: с. 84–87] для аналізу суб'єктивної картини соціального світу було запропоновано поняттєву схему, де виокремлено два її складники — соціально-структурні уявлення індивідів та їхні соціальні ідентичності. Перші диференційовано на два підвиди — уявлення щодо «архітектури» соціуму (певних елементів та форм їх розташування) та уявлення про якісні характеристики такої соціально-структурної будови (міру нерівності в розподілі життєвих благ; наявність конфліктів або консенсусу). Серед соціальних ідентичностей також виокремлено два підвиди — ідентичності класові (у разі визначення людиною свого місця в просторі соціально-класових категорій) і статусні (у разі саморозташування на градуйованій шкалі соціального статусу). Virізнено також певні характеристики цих складників (соціальних уявлень та ідентичностей), зокрема гетерогенність, детермінованість низкою критеріїв, плинність через інституційні та біографічні зміни.

Результати аналізу динаміки уявлень українців про соціальну структуру впродовж останнього десятиліття детально розглянуто у [Симончук, 2020а: с. 114–122; 2020b], а класових і статусних ідентичностей — у [Симончук, 2020а: с. 87–114]. Цю статтю присвячено аналізу соціально-статусних ідентичностей.

Концептуальні засади

Соціальний статус традиційно визначають як «стале становище у соціальній системі, що пов'язане з певними очікуваннями, правами та обов'язками», а також як «позитивну або негативну репутацію, престиж, авторитет особистості у межах системи соціальної стратифікації» [Джери, Джери, 1999: с. 294–295]. Дослідники розрізняють *приписаний* і *досягнутий* статуси (щодо батьківської родини і щодо власних досягнень), а також *статусну відповідність* і *невідповідність* (ситуації, коли параметри за статусними критеріями — матеріальним, освітнім, професійним тощо — або більш-менш гармонійно поєднуються в інтегрований соціальний статус, або не надто узгоджуються одне з одним). Статусну невідповідність, особливо гостру, вважають причиною не лише соціально-психологічної фрустрації, а й політичного радикалізму.

У сучасній соціології традиційними є дослідження соціального статусу індивідів на підставі як об'єктивних оцінок (індексів престижу занять або соціально-економічного статусу), так і самооцінок. Щодо статусних самооцінок зазвичай вивчають, з одного боку, їхній розподіл серед населення, до того ж у динаміці й порівнянні з країнами різного типу, а також чинники, що на них впливають (демографічні, освітні, класові тощо), а з іншого боку, вплив цих самооцінок (як незалежної змінної) на різноманітні установки та практики

індивідів, зокрема на сприйняття соціальної нерівності та електоральні практики.

Ці сюжети розглянуто у працях багатьох західних дослідників, наприклад: [Lenski, 1954, 1966; Treiman, 1977; Harrop, Miller, 1987; Smith, 1986; Ganzeboom et al., 1992; Evans, 1993; Sobel et al., 2004; Lindemann, Saar, 2014; Pain, 2017; Irvin, 2018]. Вітчизняну ж традицію дослідження статусних самооцінок було започатковано лише в 1990-х роках, коли тематика соціально-ієрархічних порядків суспільства перестала бути ідеологічно табуованою. Найґрунтовніше відповідний предмет представлено у працях таких українських соціологів: [Макеєв, Оксамитная, Швачко, 1996; Макеєв, Оксамитна, 2001; Оксамитна, Бродська, 2001; Прибиткова, 2006; Матусевич, 2009; Симончук, 1999, 2003, 2006, 2014].

Дослідники з'ясували, що (1) людям у сучасних суспільствах, зокрема в українському, властиве доволі розвинене «відчуття місця» в соціально стратифікованому просторі. Наприклад, на прохання інтерв'юєра вони без особливих вагань розташовують себе в системі соціально диференційованих координат (іноді за одним із вимірів — професійним, освітнім, матеріальним) на підставі певної градаційної шкали чи за номінальними категоріями (такими, як вища–середня–нижча верства/клас).

(2) Суб'єктивні соціальні статуси є рухливими у міжгенераційному ракурсі (за самооцінками досягнуті статуси українців значно відрізняються від статусів їхніх батьківських родин як у висхідному, так і в низхідному напрямку) та у внутрішньогенераційному (впродовж життя статусне становище значно варіює, особливо у нестабільні часи великих соціальних перетворень).

(3) Доволі поширеними в сучасній Україні є випадки статусної невідповідності. Особливо привертає увагу неузгодженість статусних вимірів серед представників вітчизняного середнього класу (насамперед, їхній високий освітньо-кваліфікаційний статус і водночас низький матеріальний), а також негативні суспільні та особистісні наслідки цього явища.

(4) Статусна невідповідність може викликати протилежні суб'єктивні реакції. Одні задля психологічного захисту, збереження позитивного соціального самопочуття схильні завищувати свій статус та уникати негативних самооцінок, прагнучи вважати себе та свою родину не гіршими за інших. Є й такі, хто, навпаки, ладен занижувати свій статус, а в разі гострої статусної невідповідності використовувати низькі самооцінки як протестне висловлювання.

(5) Під час опитувань поряд із теоретично очікуваною варіативністю соціальних ідентичностей подеколи увиразнюється тренд до усереднення. У відповідях на запитання про «своє місце» в певних статусних ієрархіях (за соціальним, освітнім, матеріальним статусом) він виявляється у виборі насамперед середніх значень шкали¹. У такий спосіб, вочевидь, висловлюють думку про себе як «звичайну», «типову» людину, яких безліч у найближчому

1 Останнім часом до феномену усереднення звертався багато хто з дослідників, зокрема [Berger et al., 2010: p. 159–160; Lindemann, Saar, 2014: p. 18; Gimpelson, Treisman, 2018; Irvin, 2018: p. 212–220].

оточенні, які мають подібні обсяги матеріальних благ і схожі життєві шанси та проблеми.

(6) Детермінантами суб'єктивної статусної позиції є вік, рівень освіти, доходу й багатства, клас (і класове походження, і досягнута класова позиція), а також факти висхідної або низхідної порівняно з батьками мобільності та успішної або невдалої трудової кар'єри. Доведено і вплив належності до певного типу суспільства: зокрема, статусні самооцінки населення значно нижчі в Україні, ніж у розвинених західних країнах.

(7) Водночас суб'єктивний статус як незалежна змінна справляє значний вплив на соціальне самопочуття, на оцінювання різних проявів соціальної нерівності, зокрема щодо чинників досягнення життєвого успіху, на сприйняття соціального конфлікту тощо.

(8) Статусні самооцінки можуть бути емоційно дражливими або нейтральними (перейнятими відчуттям конфліктності чи солідарності), активувальними чи пасивними (такими, що спонукають до дії або просто є констатацією свого місця в суспільстві).

(9) Вони є плінними в часі, змінюючись як услід за перманентною трансформацією великого навколишнього світу (соціальних інститутів і структур, рівня економічного розвитку держави, панівної державної ідеології), так і внаслідок власних досягнень або втрат, зі зміною біографічних періодів і життєвих обставин.

Методика вивчення самооцінок соціального статусу та завдання дослідження

У масових опитуваннях однією з найпопулярніших методик вивчення самооцінок соціального статусу є візуалізація їх на щаблях уявної соціальної драбини. Проте кількість щаблів у конкретних проєктах різниться від 7 (наприклад, у моніторингу Інституту соціології НАНУ) до 10 (у низці міжнародних опитувань). Так, для проєкту ISSP інструментарій вимірювання суб'єктивної соціальної позиції, зокрема статусного шкалювання на 10-щаблевій уявній драбині, розробив Том Сміт [Smith, 1986, 1989]. Загальновизнаною перевагою цієї методики є те, що вона позбавлена культурного контексту щодо номінації соціальних категорій (що важливо насамперед для порівняльних досліджень).

У модулі «Соціальна нерівність» проєкту ISSP методика така. Респонденто-ві пропонують визначити свій статус на уявній соціальній драбині, причому тричі — щодо різних у часі біографічних ситуацій. Перша — щодо *актуальної* соціальної позиції: «У нашому суспільстві є групи, які займають вищі та нижчі щаблі суспільної ієрархії. Перед Вами драбина, де 10 — найвище положення, а 1 — найнижче. На якому щаблі Ви розташували б себе?» Друга ситуація — *ретроспективна* — щодо соціально-статусного походження респондента: «А якщо згадати родину, де Ви виростили, де б на цій шкалі перебувала вона?» Третя — *перспективна* ситуація: «Якщо замислитись про майбутнє, то де Ви будете через десять років на цій шкалі?» Зазначмо, що для аналізу цього тесту інтегральної самооцінки соціального статусу за 10-бальною шкалою прийнято групування

статусних позицій, згідно з яким позиції з 10 до 8 відповідають «верхньому середньому» класу, з 7 до 5 — власне «середньому», 4 і 3 — «нижньому середньому», а 2 і 1 — «нижчому».

Завданнями мого дослідження стану й динаміки статусних самооцінок населення України, яке базується на даних двох хвиль (2009 і 2019 років) модуля «Соціальна нерівність» в рамках ISSP, були такі. По-перше, визначити за описаною методикою соціально-статусні самооцінки (актуальну, ретроспективну та перспективну) українців 2009 року, залучаючи порівняльний контекст (Україна на тлі постсоціалістичних і західних країн). По-друге, простежити динаміку цих самооцінок упродовж десятиліття, з 2009 до 2019 року (тут доведеться обмежитися локальною перспективою через те, що дані модуля 2019 року щодо інших країн будуть загальнодоступними лише 2021-го). По-третє, з'ясувати класові (об'єктивно і суб'єктивно визначені)¹ відмінності в цих самооцінках.

Самооцінки актуальної статусної позиції

Почнімо з аналізу самооцінок респондентів щодо актуальної — поточної на момент опитування — статусної позиції. Аби задати систему теоретично очікуваних координат, звернімося до порівняльної перспективи щодо відповідних самооцінок. Ці дані, що їх подано на рисунку 1² у вигляді дзеркально відображених діаграм, демонструють «середньоарифметичний профіль» суб'єктивної соціальної структури розвинених західних країн зразка 2009 року. Як бачимо, «верхи» і «низи» в ній нечисленні, а найбільш поширені «середні статусні позиції» легко впізнати на рисунку по широких «крилах», які надають соціально-структурній моделі західних суспільств ромбоподібної форми.

Починаючи з Питирима Сорокіна [Сорокин, 1996: с. 230–331], який поклав початок традиції вивчення висоти та профілю соціальної стратифікації в суспільствах різного типу, і завершуючи сучасними дослідниками соціоструктурного напрямку [Smith, 1986, 1992; Evans, 1993; Джери, Джери, 1999: с. 242; Хахулина, 1999], *ромбоподібна форма* профілю соціальної стратифікації визнається

¹ Об'єктивні класові позиції визначено за EGP-схемою. Для їх конструювання використано синтаксис Гарі Ганзебума 1994 року. Відповідні 10 класових категорій було згруповано у п'ять укрупнених класів: службовий (I і II), проміжний (III і V), дрібні власники (IVa, IVb і IVc), кваліфіковані робітники (VI) і некваліфіковані (VIIa і VIIb). Звернімо увагу, що 2009 року змінну «заняття респондента», що лежить в основі класової схеми, закодовано (за методологічними рекомендаціями організаторів проєкту ISSP) згідно з ISCO-88, а 2019-го — ISCO-08. Це спричинило необхідність адаптації 2019 року синтаксису, що конструє класову схему, шляхом перекодування змінної ISCO-08 у ISCO-88.

Суб'єктивний клас, або класова ідентичність, фіксувався через співвіднесення респондентом себе з однією із шести категорій — вищий клас, верхній середній, середній, нижній середній, робітничий і нижчий. Запитання в анкеті сформульовано так: «Більшість людей зазвичай відносять себе до якогось соціального класу. Скажіть, будь ласка, до якого класу відносите себе Ви?»

² Дані на цьому та всіх інших рисунках округлені до цілого числа. Оригінальні значення див. у відповідних таблицях.

типовою й нормативною для економічно розвинених соціумів, відображаючи в інтегрованому вигляді більш-менш рівномірний і справедливий розподіл у них матеріальних багатств, владних повноважень і престижу¹. До речі, впродовж першого десятиріччя нового століття (за даними ISSP 1999 і 2009 років) зафіксовано невелику за масштабом, але позитивну динаміку в соціальних самооцінках громадян західних країн (див.: [Макеєв, Симончук, 2014]). Цей тренд уявлюється в межах ромбоподібної форми в напрямку дедалі більшої наповненості верхніх щаблів.

Соціальні самооцінки громадян усіх країн постсоціалістичного простору 2009 року відображали скромніший у сенсі наявності середнього класу профіль, ніж у західних. Проте в Росії та низці країн Східної Європи такі оцінки все ж були значно кращими, ніж в Україні. Відповідний профіль цих країн був ближчим до ромбоподібної моделі, хоча й переважали нижньо-середні позиції. Натомість самоідентифікація українців на уявній соціальній драбині характеризувалася концентрацією на нижній половині щаблів, що візуалізувалося у *пірамідальній формі* такого розподілу. Так, верхній середній та середній класи становили лише 2% і 30% відповідно, тоді як нижній середній та нижчий класи — 41% і 27%. Отже, «базовим класом» українського суспільства на той час був нижній середній клас.

2019 року актуальні статусні самооцінки українців виявилися значно кращими (табл. 1-А)². Візуалізація їх на рисунку 2-А допомагає унаочнити тренд у напрямку від пірамідальної форми суспільства (що була характерною для нього впродовж усього періоду суспільної трансформації) в бік ромбоподібної, яка є нормативною для розвинених країн. Цей позитивний тренд можна інтерпретувати як свідчення, з одного боку, поступової стабілізації економіки країни в період 2009–2019 років, а з іншого — продуктивної адаптації населення, передусім молодших вікових когорт, до нових економічних умов. І хоча візуалізація профілю суб'єктивної соціальної стратифікації українського суспільства наочно демонструє тренд поступового наближення до ромбоподібної моделі суспільства економічно розвиненого типу, однак «архітектура соціальної будови» (Питирим Сорокін) в Україні все ще суттєво відрізняється як від її західного аналога (зразка 2009 року), так і від постсоціалістичного, насамперед через наявність занадто великої частки соціальних «низів» і замалу чисельність верств середніх, передусім верхніх середніх.

1 Китайський соціолог Лу Сюеї [Lu Xueyi, 2010] запропонував іншу метафору для позначення такого розподілу — «оливкоподібна» соціальна структура. Ця модель розглядається ним як орієнтир розвитку китайського суспільства, основою якого мають стати різні верстви середнього класу. Автор підкреслює, що поки економічний розвиток Китаю значно випереджає соціальний. Стан сучасного середнього класу у світі, зокрема в Китаї, детально розглянуто у статті Горана Терборна (2020). Колекцію метафор для характеристики моделі сучасного суспільства з вагомою часткою середніх верств доповнює порівняння її з «алмазним різцем» [Джери, Джери, 1999: с. 242].

2 У цій і всіх наступних таблицях розподіл відсотків розраховано для тих, хто визначився з відповіддю.

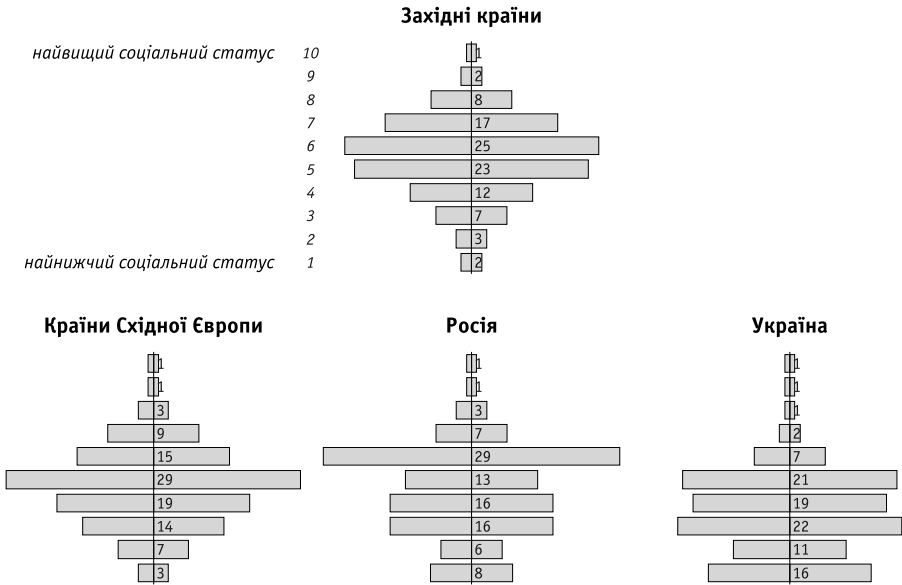

Рис. 1. Самооцінки актуального (на момент опитування) соціального статусу серед населення різних країн (2009, %)

Таблиця 1

Динаміка самооцінок соціального статусу серед населення України, зокрема серед представників ЕГР-класів (2009, 2019, %)

2009 рік										
ЕГР-клас	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
<i>А. У нашому суспільстві є групи, які займають вищі та нижчі щаблі суспільної ієрархії. Перед Вами драбина, де 10 — найвище положення, а 1 — найнижче. На якому щаблі Ви розмістили б себе?</i>										
Службовий клас вищого рівня	11,8	10,0	16,6	19,2	24,4	10,0	5,2	1,8	0	1,1
Службовий клас нижчого рівня	14,1	8,4	20,1	18,9	26,9	8,4	2,4	0,8	0	0
Проміжний клас	17,2	8,6	24,7	22,1	18,4	7,1	1,1	0,4	0,0	0,4
Дрібні власники	6,9	11,5	16,8	20,6	29,0	10,7	2,3	0,0	0,8	1,5
Кваліфіковані робітники	18,8	11,6	24,4	17,6	19,3	5,3	1,5	0,3	0,3	1,0
Некваліфіковані робітники	18,4	12,4	27,7	16,7	15,9	6,6	0,9	0,9	0	0,6
Сільськогосподарські робітники	26,2	16,4	19,7	19,7	14,8	3,3	0	0	0	0
Загалом (N = 1782)	16,4	10,9	22,4	18,9	20,7	7,3	1,9	0,7	0,1	0,7
<i>Б. А якщо згадати родину, в якій Ви вирости, де б на цій шкалі перебувала вона?</i>										
Службовий клас вищого рівня	3,7	8,6	11,2	8,6	20,5	20,9	11,9	12,7	1,1	0,7
Службовий клас нижчого рівня	4,0	8,5	14,5	14,1	30,2	14,5	4,8	6,5	1,6	1,2
Проміжний клас	4,5	8,2	15,4	17,6	23,2	15,7	6,4	5,2	1,1	2,6
Дрібні власники	0,8	3,8	10,7	19,1	29,8	15,3	7,6	9,2	2,3	1,5
Кваліфіковані робітники	8,8	8,6	18,4	15,1	20,9	12,1	6,5	6,8	1,8	1,0
Некваліфіковані робітники	6,1	11,0	19,7	14,5	22,8	14,2	6,1	4,6	0,6	0,6
Сільськогосподарські робітники	12,2	13,8	13,0	15,4	19,5	14,6	4,9	4,1	2,4	0
Загалом (N = 1782)	5,8	9,0	15,6	14,6	23,5	15,1	7,0	6,9	1,5	1,1

Закінчення табл. 1

В. Якщо замислитись про майбутнє, то де через 10 років Ви будете на цій шкалі?										
Службовий клас вищого рівня	НЕМАЄ ДАНИХ (запитання відсутнє в анкеті 2009 року)									
Службовий клас нижчого рівня										
Проміжний клас										
Дрібні власники										
Кваліфіковані робітники										
Некваліфіковані робітники										
Сільськогосподарські робітники										
Загалом										
2019 год										
EGP-клас	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
А. У нашому суспільстві є групи, які займають вищі та нижчі щаблі суспільної ієрархії. Перед Вами драбина, де 10 — найвище положення, а 1 — найнижче. На якому щаблі Ви розмістили б себе?										
Службовий клас вищого рівня	7,4	6,8	16,8	20,2	28,7	11,4	6,5	0,9	0,6	0,9
Службовий клас нижчого рівня	7,6	4,2	18,1	12,7	35,0	13,6	3,6	3,0	0,9	1,2
Проміжний клас	10,4	7,4	15,2	20,9	32,0	7,7	4,0	1,3	0	1,0
Дрібні власники	5,7	6,4	7,0	15,3	36,3	16,6	4,5	7,0	0	1,3
Кваліфіковані робітники	8,0	8,7	17,4	19,6	28,3	8,0	3,5	2,3	0,3	3,9
Некваліфіковані робітники	11,5	6,9	18,0	17,4	29,2	10,8	2,3	0,7	0	3,3
Сільськогосподарські робітники	21,2	12,1	16,2	11,1	28,3	5,1	2,0	0	0	4,0
Загалом (N = 1847)	9,2	7,0	16,2	17,5	31,0	10,7	4,0	2,0	0,3	2,1
Б. А якщо згадати родину, в якій Ви вирости, де б на цій шкалі перебувала вона?										
Службовий клас вищого рівня	5,7	4,9	14,0	14,6	28,1	11,7	10,0	7,4	1,1	2,3
Службовий клас нижчого рівня	3,6	4,3	16,7	16,1	26,7	9,7	9,7	4,0	2,4	6,7
Проміжний клас	7,1	6,4	13,5	14,8	30,3	10,4	8,8	4,0	2,0	2,7
Дрібні власники	3,8	3,8	2,1	10,2	22,3	11,5	15,9	12,7	0,6	7,0
Кваліфіковані робітники	6,1	6,1	13,9	14,9	29,1	10,7	8,4	5,2	1,0	4,5
Некваліфіковані робітники	9,2	4,9	11,5	17,7	28,5	11,5	4,6	4,3	2,0	5,9
Сільськогосподарські робітники	9,2	10,2	19,4	16,3	20,4	8,2	4,1	5,1	3,1	4,1
Загалом (N = 1842)	6,2	5,5	14,1	15,2	27,5	10,7	8,8	5,7	1,6	4,6
В. Якщо замислитись про майбутнє, то де через 10 років Ви будете на цій шкалі?										
Службовий клас вищого рівня	8,1	6,6	12,2	8,1	16,6	17,3	12,5	10,0	4,8	3,7
Службовий клас нижчого рівня	4,6	2,7	10,0	8,1	17,3	13,8	16,2	10,8	5,0	11,5
Проміжний клас	5,2	5,2	7,4	8,3	26,1	7,8	15,2	12,6	4,3	7,8
Дрібні власники	3,7	1,5	3,0	5,2	14,8	7,4	22,2	13,3	9,6	19,3
Кваліфіковані робітники	4,8	5,2	6,5	6,9	19,0	11,3	18,2	11,3	4,3	12,6
Некваліфіковані робітники	7,9	5,8	8,3	12,0	26,6	12,4	10,0	4,1	2,5	10,4
Сільськогосподарські робітники	22,7	4,5	10,6	12,1	21,2	12,1	6,1	3,0	0	7,6
Загалом (N = 1436)	6,8	4,7	8,4	8,5	20,3	12,3	14,7	9,8	4,5	10,0

Самооцінки ретроспективної статусної позиції

Уявна соціальна структура, яка вимальовується із самооцінок респондентів щодо соціального статусу родин, де вони вирости, як 2009 року, так і 2019-го була

більш благополучною й висококатусною, ніж щодо їхнього актуального статусу¹ (табл. 1-Б і рис. 2-Б). Отже, очима респондентів (а представники більшості вікових когорт, що увійшли до вибірки, насамперед 2009 року, народилися за часів СРСР) радянське суспільство було «суспільством середнього класу», на що вказує виразно ромбоподібна структура візуалізованих самооцінок статусу родини. У зв'язку з цим у подальших дослідженнях логічно перевірити гіпотезу, що кращі ретроспективні самооцінки порівняно з актуальними є пострадянським феноменом, який не властивий розвиненим країнам.

Самооцінки перспективної статусної позиції

Перспективні статусні самооцінки відображають надії, амбіції, очікування респондентів щодо свого майбутнього соціального статусу. 2019 року українці були налаштовані оптимістично й амбітно — 71,6% бачили себе через десять років у середньому або верхньому середньому класі (на п'ятій і вищих сходинках), тоді як на момент опитування там перебувало 50,1%, а статус батьківської родини в такому діапазоні оцінювали 58,9% (табл. 1-В і рис. 2-В). (Вивчення динаміки самооцінок перспективної ситуації неможливе через відсутність в анкеті 2009 року відповідного запитання.) Отже, громадяни України очікують на помітне оздоровлення суспільного і власного життя в найближче десятиліття.

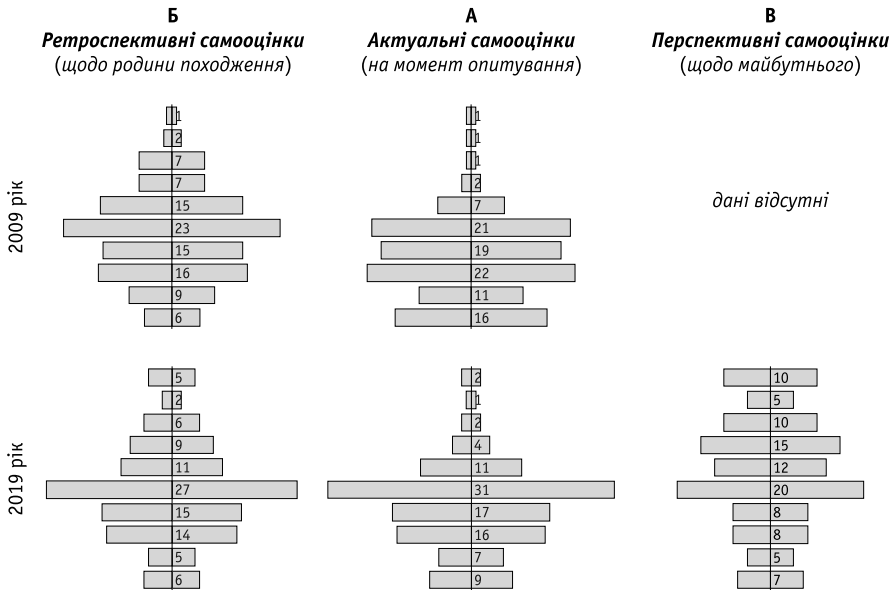

Рис. 2. Динаміка самооцінок соціального статусу серед населення України (2009–2019, %)

Джерело: дані таблиці 1.

¹ Доречі, зіставлення самооцінок респондентами власного соціального статусу з батьківським продуктивно застосовують дослідники соціальної мобільності [Kelly, Kelly, 2009; Оксамитна, 2011, с. 222–236; Meraviglia, 2017]. Проте так звану суб'єктивну мобільність вони вивчають за відповідями на інше запитання: «Якщо порівняти Вашу роботу з тією, що мав Ваш батько, коли Вам було 14–15–16 років, то, на Вашу думку, статус Вашої роботи є (був) значно вищим, ніж у батька, вищим, таким самим, нижчим або значно нижчим?» (в анкеті модуля 2019 року це запитання відсутнє).

Класові відмінності у статусних самооцінках

Класовий розподіл *актуальних самооцінок соціального статусу* в обидва роки опитування був доволі виразним та очікуваним за характером (табл. 1-А). Щодо EGP-класів: дрібні власники та представники службових класів мали значимо вищі самооцінки, аніж люди робітничого класу, насамперед некваліфіковані та сільськогосподарські робітники. На рисунку 3-А це уявлюється в поступовій зміні фігури суб'єктивної соціальної структури від ромба для дрібних власників і людей службового класу до піраміди для сільськогосподарських робітників.

До того ж у цих класових розподілах фіксується як теоретично очікувана відповідність між об'єктивним класом (визначеним за EGP-схемою) і суб'єктивним статусом (за самооцінками становища на уявній драбині), так і суттєва їх невідповідність (передусім за даними 2019 року). Прикладом останньої є самоідентифікація значної частки представників службового класу вищого рівня з нижчими щаблями соціальної драбини (31% з них розташували себе на трьох нижніх щаблях). Така невідповідність між високою класовою позицією і низькою інтегральною статусною самооцінкою може бути протестним виявом, що візуалізує сприйняття респондентами неузгодженості їхнього високого освітньо-кваліфікаційного статусу (закладеного в їхню класову позицію) й низького матеріального статусу та відповідне обурення щодо цього. Серед представників робітничого класу, насамперед некваліфікованих і сільськогосподарських робітників, навпаки, неочікуваною є поширеність віднесення себе до середніх і вищих щаблів (46% і 39% відповідно ідентифікували свій статус на сходинках з 10-ї до 5-ї). Це може бути проявом згаданих вище феноменів: усереднення (міркувань типу «я не кращий, але й не гірший за інших», «я середній, тобто типовий, пересічний для свого оточення») або психологічного захисту (уникання негативних оцінок).

Класові відмінності в *ретроспективних статусних самооцінках* також доволі виразні (табл. 1-Б і рис. 3-Б). Дрібні власники, люди службових і проміжного класів, а також кваліфіковані робітники вважають, що їхня батьківська родина мала вищий статус, ніж той, якого вони досягли на момент опитування. Відповідні самооцінки утворюють ромбоподібні фігури, і це доводить, що за радянських часів, коли більшість концентрувалася навколо середніх статусних позицій, родини респондентів з названих класів сприймалися як благополучніші. Утім, некваліфіковані та сільськогосподарські робітники статус родини походження оцінювали (теоретично очікувано) нижче, ніж представники першої групи, однак не принципово. Графічним свідченням цього є те, що утворювана з їхніх самооцінок фігура так само нагадує ромб, хоча й переобтяжений у нижній частині.

Класовий розподіл *перспективних статусних самооцінок* свідчить, що представники всіх класів через десять років сподіваються на висхідну статусну мобільність (табл. 1-В і рис. 3-В). До того ж серед них, поряд з «оптимістами» (котрі мають надію дещо покращити свій статус), є й «мрійники» (кожен десятий або справді має намір соціально злетіти до найвищої позиції, або просто емоційно реагує на неможливість передбачити конкретні обрії далекого майбут-

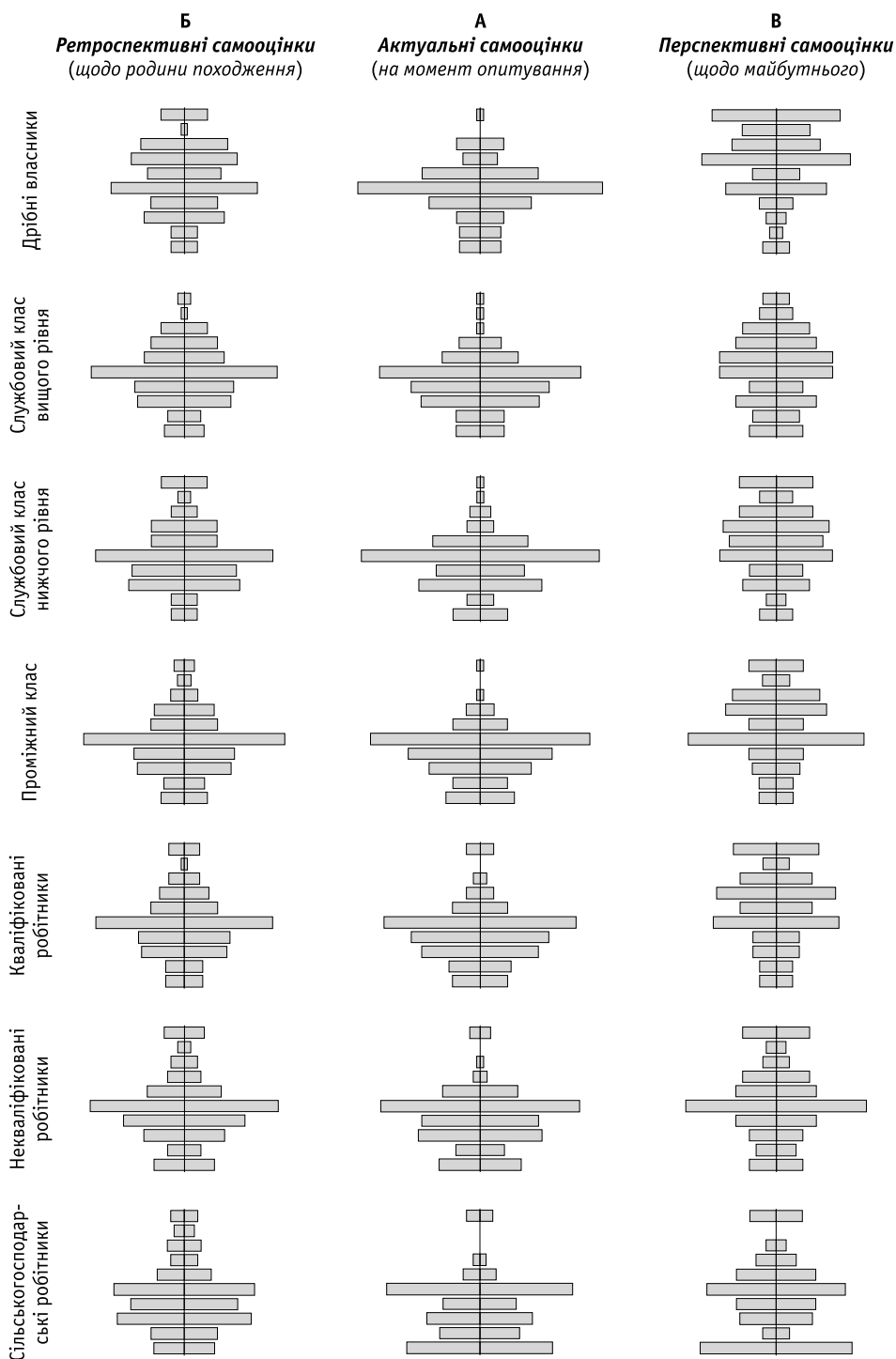

Рисунок 3. Самооцінки соціального статусу серед представників EGP-класів (2019 рік), %
 Джерело: дані таблиці 1.

нього). Наприклад, серед людей службового класу вищого рівня переважають «оптимісти», візуалізовані сподівання яких виглядають як доволі реалістичні. «Мрійників», які сподіваються на чудо в русі нагору соціальною драбиною, найбільше серед дрібних власників (19%), кваліфікованих робітників (13%) і людей службового класу нижчого рівня (11%). Серед сільськогосподарських робітників найбільше «песимістів»: 23% (здебільшого люди похилого віку) не очікують суттєвої висхідної мобільності, вважаючи, що залишаться на найнижчому щаблі суспільної піраміди.

Зв'язок статусних самооцінок із суб'єктивним класом

Фокусом нашого дослідження була й перевірка зв'язків між трьома видами статусних самооцінок за уявною шкалою, з одного боку, і суб'єктивним класом, визначеним за номінальними категоріями («вищий середній», «середній», «нижній середній», «робітничий», «нижчий») — з іншого. Виявилось, що вони є теоретично очікуваними та добре узгодженими і 2009-го, і 2019 року.

За *актуальними статусними самооцінками* (див. табл. 2-А і рис. 4-А) представники суб'єктивного нижчого класу відповідно й розташовують себе на нижчих щаблях соціальної драбини. Тому візуалізація їхніх самооцінок має виразно пірамідальну форму з концентрацією 76% на трьох нижніх щаблях. Водночас представники суб'єктивного верхнього середнього класу бачать себе переважно (81%) на середніх і вищих за середні щаблях — від 5 до 10. Відповідно й розподіл цих самооцінок унаочнюється в ромбоподібній фігурі. Загалом на рисунку від верхнього середнього до нижчого класу простежується переконливий тренд зміни візуальної форми від ромба до піраміди.

Ідентифікація *соціального статусу батьківської родини* серед представників суб'єктивних класів також є добре узгодженою (табл. 2-Б і рис. 4-Б). Так само зі зниженням класової позиції уявнюється зміна форми статусного профілю, проте не від ромба до піраміди, а радше від ромбоподібної фігури з концентрацією у верхній частині до ромбоподібної з переобтяженою нижньою частиною. Крім того, ретроспективні самооцінки респондентів з усіх класів вищі за їхні самооцінки актуального статусу. Очевидною є ідеалізація ними минулого.

Перспективні статусні самооцінки також зумовлені суб'єктивною класовою позицією (табл. 2-А і рис. 4-В). Представники всіх суб'єктивних класів сподіваються через десять років покращити свій соціальний статус порівняно з досягнутим на момент опитування. До того ж їхні зафіксовані у фігурах сподівання-плани-мрії демонструють класово зумовлений розподіл. Ті, хто зараз вважає себе особою верхнього середнього класу, розраховують посісти ще вищі позиції нагорі соціальної драбини (відповідна фігура виглядає як перевернута піраміда). Водночас ті, хто зараз ідентифікує себе як представника нижчого класу, розраховують на помірне покращення своєї соціальної позиції, однак більшість не розраховує піднятися вище за середину соціальної драбини. Тим часом 12% представників нижчого класу є «мрійниками», які хотіли б за десять років побачити себе на найвищому щаблі.

Таблиця 2

**Динаміка самооцінок соціального статусу
серед представників суб'єктивних класів (2009, 2019, %)**

2009 рік										
Суб'єктивний клас	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
А. У нашому суспільстві є групи, які займають вищі та нижчі щаблі суспільної ієрархії. Перед Вами драбина, де 10 — найвище положення, а 1 — найнижче. На якому щаблі Ви розмістили б себе?										
Верхній середній клас	5,3	2,6	13,2	7,9	21,1	23,7	15,8	7,9	0,0	2,6
Середній клас	6,2	6,1	15,3	20,1	31,4	14,5	4,3	1,0	0,2	1,1
Нижній середній клас	11,1	12,2	26,5	23,3	18,6	6,6	0,8	0,3	0,0	0,5
Робітничий клас	16,0	13,8	26,2	19,2	17,7	5,2	0,8	0,5	0,0	0,5
Нижчий клас	55,5	13,7	18,1	7,7	4,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Загалом (N = 1985)	15,4	10,8	21,8	19,0	21,1	8,3	2,1	0,7	0,1	0,7
Б. А якщо згадати родину, в якій Ви вирости, де б на цій шкалі перебувала вона?										
Верхній середній клас	2,6	5,1	2,6	15,4	25,6	12,8	17,9	15,4	2,6	0,0
Середній клас	2,4	6,2	11,3	13,2	28,8	18,0	8,4	7,8	2,2	1,6
Нижній середній клас	3,7	9,3	17,8	15,6	21,2	18,3	6,4	5,6	1,1	1,1
Робітничий клас	6,0	10,6	18,4	16,4	21,4	14,0	5,7	5,4	1,2	0,9
Нижчий клас	21,3	8,7	13,1	12,0	24,0	7,7	7,1	4,9	1,1	0,0
Загалом (N = 1988)	5,8	8,7	15,2	14,8	24,0	15,4	7,1	6,4	1,5	1,1
В. Якщо замислитись про майбутнє, то де через 10 років Ви будете на цій шкалі?										
Верхній середній клас	НЕМАЄ ДАНИХ (запитання відсутнє в анкеті 2009 року)									
Середній клас										
Нижній середній клас										
Робітничий клас										
Нижчий клас										
Загалом										
2019 рік										
Суб'єктивний клас	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
А. У нашому суспільстві є групи, які займають вищі та нижчі щаблі суспільної ієрархії. Перед Вами драбина, де 10 — найвище положення, а 1 — найнижче. На якому щаблі Ви розмістили б себе?										
Верхній середній клас	0	1,8	7,0	10,5	24,6	17,5	28,1	5,3	1,8	3,5
Середній клас	3,2	3,4	9,3	14,3	42,8	15,0	5,9	4,3	0,5	1,3
Нижній середній клас	6,7	5,3	19,2	26,9	24,4	11,9	3,1	0,8	0,3	1,4
Робітничий клас	10,2	9,2	19,8	19,8	29,2	6,9	2,9	0,3	0,2	1,5
Нижчий клас	33,3	16,2	26,5	6,5	7,9	4,5	2,1	0,5	0	0
Загалом (N = 2003)	8,9	6,7	15,8	17,3	31,2	10,8	4,5	2,3	0,4	2,2
Б. А якщо згадати родину, в якій Ви вирости, де б на цій шкалі перебувала вона?										
Верхній середній клас	0	3,5	1,8	10,5	24,6	10,5	22,8	8,8	3,5	14,0
Середній клас	3,5	3,1	10,7	12,1	34,5	12,0	10,1	6,8	2,1	5,2
Нижній середній клас	5,3	5,3	16,8	16,8	20,9	10,9	10,3	8,9	1,1	3,6
Робітничий клас	6,9	7,6	16,5	16,6	27,6	10,9	6,1	3,9	1,3	2,7
Нижчий клас	15,1	9,8	14,6	18,0	19,0	8,3	4,4	2,4	0	8,3
Загалом (N = 2002)	5,9	5,5	13,6	14,9	28,0	11,0	8,8	5,9	1,5	4,7
В. Якщо замислитись про майбутнє, то де через 10 років Ви будете на цій шкалі?										
Верхній середній клас	0	0	6,0	4,0	2,0	4,0	18,0	24,0	16,0	26,0
Середній клас	3,0	3,1	5,2	4,9	17,6	14,6	18,7	14,9	6,1	12,1
Нижній середній клас	4,9	3,2	8,8	13,0	20,4	11,6	19,0	8,5	3,9	6,7
Робітничий клас	7,7	6,6	10,7	9,3	27,2	12,0	10,4	6,1	1,8	8,2
Нижчий клас	26,0	7,1	12,6	15,0	15,0	5,6	3,1	0	3,1	12,5
Загалом (N = 1436)	6,5	4,5	8,0	8,4	20,0	12,2	15,0	10,2	4,8	10,5

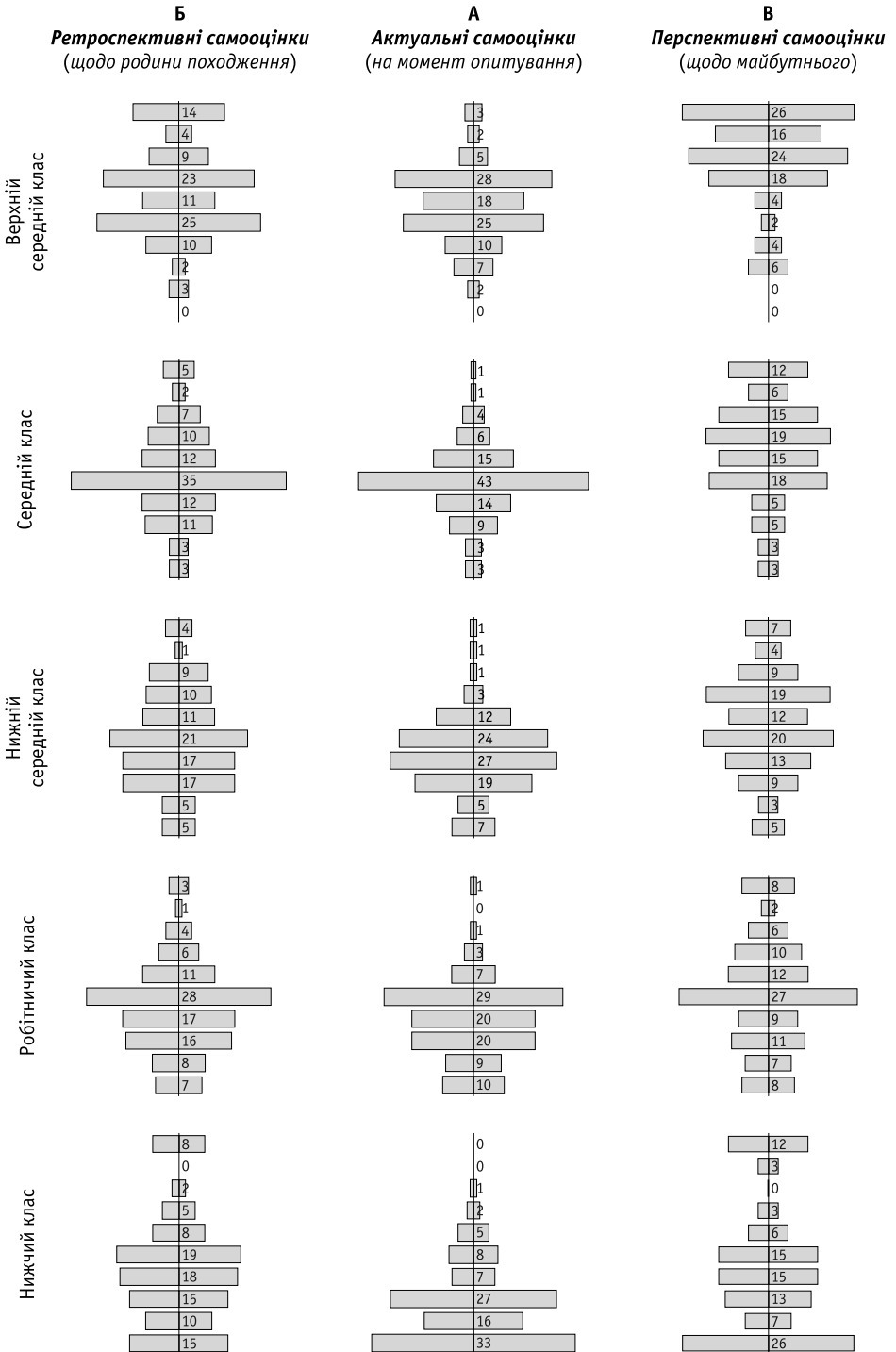

Рисунок 4. Самооцінки соціального статусу серед представників суб'єктивних класів (2019 рік), %
 Джерело: дані таблиці 2.

Висновки

Отже, наведені аналізи за даними модуля «Соціальна нерівність» 2009 і 2019 років надають емпіричне обґрунтування для таких висновків щодо динаміки соціально-статусних ідентичностей українців.

По-перше, за десять років відбулися суттєві зміни на краще у сприйнятті українцями власного соціального статусу. Цей тренд вочевиднюється у зміні діаграми розподілу актуальних самооцінок від пірамідальної форми (де базовими є нижні середні та найнижчі позиції) до наближеної до ромба (де більшість концентрується на середніх щаблях). Ретроспективні самооцінки демонструють все ще негативну ситуацію: соціальний статус батьківської родини респонденти сприймають як вищий, ніж власний статус на момент опитування. Водночас 2019 року українцям притаманний оптимістичний настрій щодо найближчого майбутнього: вони мають надію за десять років значно підвищити свою статусну позицію в суспільній ієрархії.

По-друге, зберігається доволі виразний та очікуваний за характером зв'язок класових позицій (як об'єктивно, так і суб'єктивно визначених) зі статусними самооцінками трьох видів. Щодо ЕGP-класів: представники службових класів і дрібні власники мають значимо вищі актуальні, ретроспективні та перспективні самооцінки, аніж люди робітничого класу, насамперед некваліфіковані та сільськогосподарські робітники. Щодо класів за самовизначенням: що вища суб'єктивна класова позиція людини, то вище вона оцінює власний соціальний статус, статус батьківської родини і свій статус у майбутньому.

Джерела

Джери, Д., Джери, Дж. (1999). *Большой толковый социологический словарь (Collins)*. В 2-х томах. Т. 2 (П–Я). Москва: Вече, АСТ.

Коваліско, Н. В., Макеєв, С. О. (2020). Різноманітність і відносна автономність уявлень населення України про соціальну нерівність. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 33–50.

Макеєв, С. А., Оксамитная, С. Н., Швачко, Е. В. (1996). *Социальные идентификации и идентичности*. Київ: Інститут соціології НАН України.

Макеєв, С. О., Оксамитна, С. М. (2001). Тенденції становлення середнього класу. В: В. Ворона, М. Шульга (Ред.), *Українське суспільство: десять років незалежності* (сс. 278–285). Київ: Інститут соціології НАН України.

Макеєв, С., Симончук, О. (2014). Класова структура сучасного суспільства. В: В. Ворона, М. Шульга (Ред.), *Вектори змін українського суспільства* (сс. 110–134). Київ: Інститут соціології НАН України.

Малиш, Л. (2019). *Принципи та правила вимірювання структурних нерівностей у соціології*. Київ: Національний університет «Києво-Могилянська академія».

Оксамитна, С. (2011). *Міжгенераційна класова і освітня мобільність*. Київ: НаУКМА, Аграр Медіа Груп.

Оксамитна, С. М., Бродська С. С. (2001). Класова самоідентифікація населення України. *Наукові записки НаУКМА*, 19, 44–50.

Прибыткова, И. М. (2006). Новые статусные номинации: бедные-средние-богатые. В: С. Макеєв (Ред.), *Новые социальные неравенства* (сс. 168–194). Київ: Інститут соціології НАН України.

Симончук, О. (1999). Динаміка самооцінок соціального становища. В: М. Шульга (Ред.), *Українське суспільство на порозі третього тисячоліття* (сс. 525–540). Київ: Інститут соціології НАН України.

Симончук, Е. (2003). *Средний класс: люди и статусы*. Киев: Институт социологии НАН Украины.

Симончук, О. (2006). Статусні самооцінки населення України у порівняльному та часовому контекстах. В: В. Ворона, М. Шульга (Ред.), *Українське суспільство 1992–2006. Соціологічний моніторинг* (с. 11–21). Київ: Інститут соціології НАН України.

Симончук, О. (2018). *Соціальні класи в сучасних суспільствах: евристичний потенціал класового аналізу*. Київ: Інститут соціології НАН України.

Симончук, О. (2020а). Динаміка уявлень українців про соціальну структуру та своє місце в ній. В: С. Оксамитна, О. Симончук (Ред.), *Динаміка сприйняття соціальної нерівності в Україні: за даними Міжнародної програми соціальних досліджень 2009 і 2019 років* (с. 83–127). Київ: Інститут соціології НАН України, Національний університет «Києво-Могилянська академія».

Симончук, О. (2020б). Класовий вимір сприйняття соціальної нерівності. В: С. Оксамитна, О. Симончук (Ред.), *Динаміка сприйняття соціальної нерівності в Україні: за даними Міжнародної програми соціальних досліджень 2009 і 2019 років* (с. 131–178). Київ: Інститут соціології НАН України, Національний університет «Києво-Могилянська академія».

Симончук, О., Оксамитна, С. (2020). Соціальна нерівність у дзеркалі Програми міжнародного соціального дослідження. В: С. Оксамитна, О. Симончук (Ред.), *Динаміка сприйняття соціальної нерівності в Україні: за даними Міжнародної програми соціальних досліджень 2009 і 2019 років* (с. 7–17). Київ: Інститут соціології НАН України, Національний університет «Києво-Могилянська академія».

Сорокин, П. (1996). *Человек. Цивилизация. Общество*. Москва: Политиздат.

Терборн, Й. (2020). *Мрії та кошмари середніх класів світу*: переклад з англ. П. Шопін. Отримано з: <https://commons.com.ua/uk/mriyi-ta-koshmari-serednih-klasiv-svitu/>

Хахулина, Л. А. (1999). Суб'єктивний середній клас: доходи, матеріальне положення, ціннісні орієнтації. *Моніторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены*, 2(40), 24–33.

Berger, R., Grusky, D., Raffel, T., Samuels, G., Wimer, C. (2010). *The inequality puzzle: European and US leaders discuss rising income inequality*. Springer-Verlag Berlin Heidelberg.

Bottero, W. (2019). *A sense of inequality*. London: Rowman Littlefield International.

Evans, G. (1993). Class conflict and inequality. *International Social Attitudes: the 10th BSA report* (pp. 123–142).

Ganzeboom, H. B. G., De Graaf, P., Treiman, D. J., De Leeuw, J. (1992). A Standard International Socio-Economic Index of Occupational Status. *Social Science Research*, 21, 1–56.

Gimpelson, V., Treisman, D. (2018). Misperceiving inequality. *Economics Politics*, 30(1), 27–54.

Harrop, M., Miller, W. L. (1987). *Elections and voters. A comparative introduction*. Red Globe Press.

Irwin, S. (2018). Lay perceptions of inequality and social structure. *Sociology*, 52(2), 211–227.

Kelly, C., Kelly, C. (2009). Subjective social mobility: data from 30 nations. In: M. Haller, R. Jowell, T. Smith (Eds.), *Charting the globe: The International Social Survey Programme 1984–2009* (pp. 106–124). London, UK: Routledge.

Lenski G. (1954). Status crystallization: A non-vertical dimension of social status. *American Sociological Review*, 19, 405–413.

Lenski, G. E. (1966). *Power and privilege. A theory of social stratification*. New York: McGraw-Hill Book Company.

Lindemann, K., Saar, E. (2014). Contextual effects on subjective social position: Evidence from European countries. *International Journal of Comparative Studies*, 55(1), 3–23.

Lu Xueyi. (2010). *Dangdai zhongguo shehui jiegou: [The modern social structure of China]*. Beijing.

Meraviglia, C. (2017). The social ladder. Status mobility across time and countries. In: J. Edlund, I. Bechert, M. Quandt (Eds.), *Social inequality in the eyes of the public: a collection of analyses based on ISSP data 1987–2009* (pp. 13–34). Köln: GESIS.

Pain K. (2017). *The Broken Ladder: how inequality affects the way we think, live, and die*. New York: Viking.

Smith, T. (1986). Internationally comparable measurement of subjective social class. *Presentation to the planning meeting of the International Social Survey Program*. April, Mannheim, Germany.

Smith, T. (1989). Inequality and welfare. In: R. Jowell, S. Witherspoon, L. Brook (Eds.), *British Social Attitudes: special international report*. Aldershot: Gower.

Smith, T. (1992). An analysis of response patterns to the ten-point scalometer (GSS Methodological report No 76). *National Opinion Research Center, University of Chicago*. Chicago.

Sobel, M. M., De Graaf, M. D., Heath, A., Zou, Y. (2004). Men matter more: the social class identity of married British women. 1985–1991. *Journal of the Royal Statistical Society*, 167(1), 37–52.

Treiman, D. (1977). *Occupational Prestige in Comparative Perspective*. New York: Academic Press.

Отримано 19.10.2020

References

Berger, R., Grusky, D., Raffel, T., Samuels, G., Wimer, C. (2010). *The inequality puzzle: European and US leaders discuss rising income inequality*. Springer-Verlag Berlin Heidelberg.

Bottero, W. (2019). *A sense of inequality*. London: Rowman Littlefield International.

Evans, G. (1993). Class conflict and inequality. *International Social Attitudes: the 10th BSA report* (pp. 123–142).

Ganzeboom, H. B. G., De Graaf, P., Treiman, D. J., De Leeuw, J. (1992). A Standard International Socio-Economic Index of Occupational Status. *Social Science Research*, 21, 1–56.

Gimpelson, V., Treisman, D. (2018). Misperceiving inequality. *Economics Politics*, 30(1), 27–54.

Harrop, M., Miller, W. L. (1987). *Elections and voters. A comparative introduction*. Red Globe Press.

Irwin, S. (2018). Lay perceptions of inequality and social structure. *Sociology*. 52(2), 211–227.

Jary, D., Jary, J. (1999). *Collins Dictionary in sociology. In 2 vol. Vol. 2 (P – Ya)*. [In Russian]. Moscow: Viche, AST. [=Джери, Джери 1999]

Kelly, C., Kelly, C. (2009). Subjective social mobility: data from 30 nations. In: M. Haller, R. Jowell, T. Smith (Eds.), *Charting the globe: The International Social Survey Programme 1984–2009* (pp. 106–124). London, UK: Routledge.

Khakhulina, L. (1999). Subjective middle class: income, financial status, value orientations. [In Russian]. *Monitoring obshchestvennogo mneniya: ekonomicheskie i sotsialnye peremeny*, 2 (40), 24–33.

Kovalisko, N., Makeev, S. (2020). Diversity and relative autonomy of of Ukrainian population' beliefs about social inequality. [In Ukrainian]. *Sociology: theory, methods, marketing*, 3, 33–50. [=Коваліско, Makeєв 2020]

Lenski G. (1954). Status crystallization: A non-vertical dimension of social status. *American Sociological Review*, 19, 405–413.

Lenski, G. E. (1966). *Power and privilege. A theory of social stratification*. New York: McGraw-Hill Book Company.

Lindemann, K., Saar, E. (2014). Contextual effects on subjective social position: Evidence from European countries. *International Journal of Comparative Studies*, 55(1), 3–23.

Lu Xueyi. (2010). *Dangdai zhongguo shehui jiegou: [The modern social structure of China]*. Beijing.

Makeev, S., Oksamytna, S., Shvachko, Ye. (1996). *Social identifications and identities*. [In Russian]. Kyiv: Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine. [=Makeєв, Оксамитная, Швачко 1996]

Makeev, S., Oksamytna, S. (2001). Trends in the formation of the middle class. [In Ukrainian]. In: V. Vorona, M. Shulga (Eds.), *Ukrainian society: ten years of independence* (pp. 278–285). Kyiv: Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine. [=Makeєв, Оксамитна 2001]

Makeev, S., Simonchuk, E. (2014). Class structure of modern society. [In Ukrainian]. In: V. Vorona, M. Shulga (Eds.), *Vectors of changes in Ukrainian society* (pp. 110–134). Kyiv: Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine. [=Makeєв, Симончук 2014]

Malysh, L. (2019). *Principles and rules for measuring structural inequalities in sociology*. [In Ukrainian]. Kyiv: National University of Kyiv-Mohyla Academy. [=Малиш, 2019]

Meraviglia, C. (2017). The social ladder. Status mobility across time and countries. In: J. Edlund, I. Becher, M. Quandt (Eds.), *Social inequality in the eyes of the public: a collection of analyses based on ISSP data 1987–2009* (pp. 13–34). Köln: GESIS.

Oksamytna, S. (2011). *Intergenerational class and educational mobility*. [In Ukrainian]. Kyiv: NaUKMA, Agrar Media Group. [=Оксамитна 2011]

Oksamytna, S., Brodska S. (2001). Class self-identification of Ukrainian population. [In Ukrainian]. *Naukovi zapyski NaUKMA*, 19, 44–50. [=Оксамитна, Бродська 2001]

Pain K. (2017). *The Broken Ladder: how inequality affects the way we think, live, and die*. New York: Viking.

Pribytkova, I. (2006). New status nominations: poor-middle-rich. In: S. Makeev (Ed.), *New social inequalities* (pp. 168–194). [In Russian]. Kyiv: Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine. [=Прибыткова 2006]

Simonchuk, E. (1999). Dynamics of self-evaluations of social status. [In Ukrainian]. In: M. Shulga (Ed.), *Ukrainian society on the threshold of the third millennium* (pp. 525–540). Kyiv: Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine. [=Симончук 1999]

Simonchuk, E. (2003). *Middle class: people and statuses*. [In Russian]. Kyiv: Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine. [=Симончук 2003]

Simonchuk, E. (2006). Status self-evaluations of Ukrainian population in comparative and temporal contexts. [In Ukrainian]. In: V. Vorona, M. Shulga (Eds.), *Ukrainske suspilstvo 1992–2006. Sot-siologichnyi monitoring* (pp. 11–21). Kyiv: Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine. [=Симончук 2006]

Simonchuk, E. (2018). *Social classes in modern societies: the heuristic potential of class analysis*. [In Ukrainian]. Kyiv: Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine. [=Симончук 2018]

Simonchuk, E. (2020a). Dynamics of Ukrainians' perceptions of social structure and their place in it. [In Ukrainian]. In: S. Oksamytna, E. Simonchuk (Eds.), *Dynamics of perception of social inequality in Ukraine: according to the data of the International Social Survey Program, 2009 and 2019* (pp. 83–127). Kyiv: Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine, National University of Kyiv-Mohyla Academy. [=Симончук 2020a]

Simonchuk, E. (2020b). Class dimension of perception of social inequality. [In Ukrainian]. In: S. Oksamytna, E. Simonchuk (Eds.), *Dynamics of perception of social inequality in Ukraine: according to the data of the International Social Survey Program, 2009 and 2019* (pp. 131–178). Kyiv: Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine, National University of Kyiv-Mohyla Academy. [=Симончук 2020b]

Simonchuk, E., Oksamytna, S. (2020). Social inequality in the mirror of the International Social Survey Program. [In Ukrainian]. In: S. Oksamytna, E. Simonchuk (Eds.), *Dynamics of perception of social inequality in Ukraine: according to the data of the International Social Survey Program, 2009 and 2019* (pp. 7–17). Kyiv: Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine, National University of Kyiv-Mohyla Academy. [=Симончук, Оксамитна 2020]

Smith, T. (1986). Internationally comparable measurement of subjective social class. *Presentation to the planning meeting of the International Social Survey Program*. April, Mannheim, Germany.

Smith, T. (1989). Inequality and welfare. In: R. Jowell, S. Witherspoon, L. Brook (Eds.), *British Social Attitudes: special international report*. Aldershot: Gower.

Smith, T. (1992). An analysis of response patterns to the ten-point scalometer (GSS Methodological report No 76). *National Opinion Research Center, University of Chicago*. Chicago.

Sobel, M. M., De Graaf, M. D., Heath, A., Zou, Y. (2004). Men matter more: the social class identity of married British women. 1985–1991. *Journal of the Royal Statistical Society*, 167(1), 37–52.

Sorokin, P. (1996). *Man. Civilization. Society*. [In Russian]. Moscow: Politizdat. [=Сорокин 1996]

Therborn, G. (2020). *Dreams and nightmares of the middle classes of the world*: transl. from Engl. by P. Shopin. [In Ukrainian]. Retrieved from: <https://commons.com.ua/en/mriyi-ta-kosh-mari-serednih-klasiv-svitu/> [=Терборн 2020]

Treiman, D. (1977). *Occupational Prestige in Comparative Perspective*. New York: Academic Press.

Received 19.10.2020

ОЛЕНА СИМОНЧУК

Соціально-статусні самооцінки українців: зміни в часі (2009–2019)

У статті розглянуто динаміку соціально-статусних самооцінок українців на підставі даних двох хвиль (2009 і 2019 років) модуля «Соціальна нерівність» у рамках Міжнародної програми соціального дослідження (International Social Survey Programme). Вирізняють три види статусних самооцінок щодо різних біографічних ситуацій: актуальні (на момент опитування), ретроспективні (щодо соціального статусу батьківської родини) і перспективні (щодо власного статусу через десять років). Вимірювання їх відбувалось через самовизначення респондентом відповідного статусу на уявній 10-щаблевій соціальній драбині. Доведено суттєві зміни на краще в актуальних статусних самооцінках серед населення України, що візуалізується у зміні діаграми їх розподілу від пірамідальної форми (де базовими є нижні середні та найнижчі позиції) до наближеної до ромба (де більшість концентрується на середніх щаблях). Ретроспективні самооцінки демонструють все ще негативну ситуацію: соціальні статуси батьківських родин загалом сприймаються респондентами як вищі, ніж актуальні. Водночас перспективні самооцінки українців доволі оптимістичні: більшість із них мають надію у найближче десятиліття значно підвищити свій статус у суспільній ієрархії.

Досліджено також зв'язок класових позицій (як об'єктивно, так і суб'єктивно визначених) зі статусними самооцінками трьох видів. Зафіксовано, що в обидва роки опитування він був доволі виразним та очікуваним за характером. Щодо EGP-класів: представники службових класів і дрібні власники мали значимо вищі актуальні, ретроспективні та перспективні самооцінки, аніж люди робітничого класу, насамперед некваліфіковані та сільськогосподарські робітники. Щодо суб'єктивних класів, визначених за номінальними категоріями (вищий середній клас, середній, нижній середній, робітничий, нижчий): що вища суб'єктивна класова позиція людини, то вище вона оцінює свій соціальний статус.

Ключові слова: соціальний статус, соціально-статусні самооцінки, об'єктивний та суб'єктивний клас, Україна

ЕЛЕНА СИМОНЧУК

Социально-статусные самооценки украинцев: изменения во времени (2009–2019)

В статье рассматривается динамика социально-статусных самооценок украинцев на основе данных двух волн (2009 и 2019 годов) модуля «Социальное неравенство» в рамках Международной программы социальных исследований (International Social Survey Programme). Выделено три вида статусных самооценок касательно разных биографических ситуаций: актуальные (на момент опроса), ретроспективные (относительно социального статуса родительской семьи) и перспективные (относительно собственного статуса через десять лет). Они измерялись путем самоопределения респондентом соответствующего статуса на воображаемой 10-ступенчатой социальной лестнице. Зафиксировано существенное улучшение актуальных статусных самооценок среди населения Украины, что визуализируется в изменении диаграммы их распределения от пирамидальной формы (где базовыми являются нижние средние и низшие позиции) к приближенной к ромбу (где большинство концентрируется на средних ступеньках). Ретроспективные самооценки демонстрируют все еще негативную ситуацию: социальные статусы родительских семей воспринимаются респондентами в целом выше, чем актуальные. В то же время перспективные самооценки украинцев весьма оптимистичны: большинство из них надеются в ближайшее десятилетие значительно повысит свой статус в общественной иерархии.

Исследована также связь классовых позиций (как объективно, так и субъективно определяемых) со статусными самооценками трех видов. Зафиксировано, что в оба года опроса она была довольно выраженной и ожидаемой по характеру. Относительно EGP-классов: представители служебных классов и мелкие собственники имели значимо более высокие актуальные, ретроспективные и перспективные самооценки, чем люди рабочего класса, прежде всего неквалифицированные и сельскохозяйственные рабочие. Касательно субъективных классов, определяемых по номинальным категориям (верхний средний класс, средний, нижний средний, рабочий, низший): чем выше субъективная классовая позиция человека, тем выше он оценивает свой социальный статус.

Ключевые слова: социальный статус, социально-статусные самооценки, объективный и субъективный класс, Украина

ELENA SIMONCHUK

Subjective social statuses of the Ukrainians: changes over time (2009–2019)

The article examines the dynamics of social status self-evaluations of the Ukrainians based on two waves (2009 and 2019) of the Social Inequality module of International Social Survey Programme. Three types of social status self-evaluation in different biographical situations were noted: the current one (at the time of the survey), the retrospective one (of the parents' family status) and the perspective one (status of oneself in 10 years' time). They were measured through the respondents' self-determination of their appropriate status on an imaginary 10-step social ladder. The noticeable changes for the better in the current social status self-evaluations of the Ukrainians are stated, which is visualized in changing the diagram of their distribution from pyramidal shape (where the lower-middle and the lowest positions are the basic ones) to the close to rhombus shape (where the majority is concentrated on the middle levels). The retrospective self-evaluations still demonstrate negative situation: the respondents mostly perceive the social status of parents' families as higher than their current status. At the same time, the perspective self-evaluations of the Ukrainians are rather optimistic: majority of them hope to significantly increase their own status in the social hierarchy in the next decade.

A connection between the class positions (both objectively and subjectively determined) and the status self-evaluations of three kinds was also studied. It is recorded that in both years of the survey this connection remains quite significant and expected in nature. Regarding EGP-classes: representatives of service classes and small owners had significantly higher current, retrospective and prospective self-evaluations than working-class people, primarily unskilled workers and farm labours. Regarding the subjective classes defined by nominal categories (upper middle, middle, lower middle, working, lower class): the higher the subjective class position a person has, the higher he/she evaluates his/her social status.

Keywords: social status, social status self-evaluations, objective and subjective class, Ukraine